

Ліпна кераміка VI—V ст. до н. е. з Німфея

Вивчення ліпного посуду з архаїчного шару Німфея пов'язано з багаточисними розкопками В. М. Скуднової та М. М. Худяка. Вони опублікували перші відомості про цю цікаву групу матеріалу і встановили його хронологічні рамки: початок VI ст. до н. е. — середина V ст. до н. е. Тоді ж була висунута гіпотеза про скіфську належність даної кераміки¹.

Вдруге звернувся до цієї групи речових знахідок О. М. Лесков, досліджуючи генезис культури таврів. Він переглянув питання про належність ліпної кераміки архаїчного Німфея² і поділив увесь комплекс на три окремі групи: просту зрубну, просту скіфську і кераміку таврської культури (кухонну та лошену). Останнє визначення цілком закономірне, бо дослідник, вивчивши на той час великий комплекс таврського посуду, помітив, передусім, близькість його до певної частини німфейської кераміки. «Таким чином, — писав він, — основний керамічний комплекс з Німфея, що складається з простої та лошеної кераміки, часто прикрашеної врізним геометричним орнаментом, аналогічний будь-якому керамічному комплексу з таврського поселення VI—V ст. до н. е.»³

Такий висновок відповідав тодішньому стану вивчення археологічного джерела. На території Східного Криму до середини 60-х років пам'ятки, пов'язані з місцевим населенням, майже не досліджувались. Навіть у дисертації Т. Н. Троїцької, присвяченій скіфам Криму, на цій території відзначено тільки одну пам'ятку — з поховання воїна на Темір-Горі⁴. Тому цілком закономірно, що в літературі не було єдиної думки щодо складу місцевого населення Керченського півострова в період грецької колонізації. Так, П. М. Шульц за кілька років до О. М. Лескова писав, що племена, які населяли цю частину Криму, були таврами⁵. О. М. Лесков припускав, що осілі таврські племена жили не тільки в прибережних районах Керченського півострова, а степові — займали кочові скіфи⁶. На думку Т. В. Блаватської, скіфів-кочівників, які проживали у центральному Криму, в східній частині немає, бо вони «уникали селитись поблизу боспорян»⁷.

Дослідження останніх років дали змогу уточнити склад місцевого населення Європейського Боспору, охарактеризувати його соціально-економічний розвиток і контакти з античним світом. Початок вивчення степових пам'яток Східного Криму було покладено І. Т. Кругликовою⁸. а в ширшому масштабі воно проводилось Керченською експедицією Інституту археології АН УРСР у 1960—1967 рр.⁹ В результаті встановлено, що місцевими жителями степової частини півострова були скіфи, які в середині V ст. до н. е. під безпосереднім впливом греків перейшли на цій території до осілості. Скіфське населення боспорської хори збе-

¹ Скуднова В. М. Скифские памятники из Нимфея.— СА, 1954, № 21; Худяк М. М. Из истории Нимфея VI—III вв. до н. э. Л., 1962.

² Лесков А. М. Об остатках таврской культуры на Керченском полуострове.— СА, 1961, № 1.

³ Там же, с. 264.

⁴ Троїцькая Т. Н. Скифские погребения в курганах Крыма. Автореф. канд. дис. Симферополь, 1954.

⁵ Шульц П. Н. О некоторых вопросах истории тавров.— В кн.: Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху. М., 1959, с. 238, 246.

⁶ Лесков А. М. Об остатках таврской культуры., с. 265.

⁷ Блаватская Т. В. Очерки политической истории Боспора в V—IV вв. до н. э. М., 1960, с. 110.

⁸ Кругликова И. Т. Поселения эпохи бронзы и раннего железа в Восточном Крыму.— СА, 1955, № 24.

⁹ Древности Восточного Крыма. К., 1970.

рігало свій традиційний лад, культуру, одночасно тяжіючи до античної цивілізації.

Археологічні дослідження не дають підстав заперечити відомості Геродота про те, що Керченський півострів був заселений скіфами, а в гірському Криму проживали племена таврів. Проте цілком можливо, що в середовище скіфських племен на території Європейського Боспору V—III ст. до н. е. проникла певна частина таврів, асимільованих скіфами, які стояли на вищому рівні соціально-економічного розвитку¹⁰. Однак об'єктивні обставини дали в розпорядження дослідників матеріали виключно V—III ст. до н. е., тому більш ранній період історії місцевих племен Європейського Боспору досі нез'ясований в багатьох відношеннях. У зв'язку з цим особливий інтерес становить колекція кераміки з архаїчного шару Німфея.

Ще перші дослідники — В. М. Скуднова і М. М. Худяк ділили німфейську ліпну кераміку на дві частини — кухонну і столову. Ретельно переглянувши цей матеріал, ми не знайшли можливим слідом за О. М. Лесковим виділити в даному комплексі три групи, відмінні за етнокультурною належністю. Передусім тут немає серед ліпного посуду банкоподібних форм зрубного типу — близькі до зрубних бапок німфейські посудини відрізняються за технологією виготовлення, складом тіста, а інколи й самою формою. Далі, на нашу думку, не можна виділити окремо так звану «кизил-кобинську» групу посудин (про що йдеться нижче). Отже, як і перші дослідники даного матеріалу, ми вважаємо весь ліпний керамічний комплекс Німфея органічно єдиним, складеним з двох взаємозв'язаних частин — кухонного і столового посуду.

В цій статті поставлено два основних завдання — розробка типологічної класифікації досліджуваного матеріалу і, в міру можливості, його графічної реконструкції. Ці завдання визначаються тим, що матеріал, відомий в літературі з 50-х років, ще не вивчався скіфологами в усіх деталях. Крім того, ми спробуємо точніше встановити належність цієї кераміки.

Кухонний посуд становить більшу частину усього комплексу. Як відзначила ще В. М. Скуднова, ця кераміка має товстий черепок з добре відмученої глини, що містить домішки жорстви і товчених черепашок¹¹. Випал її рівномірний, про що свідчить колір поверхні. За формою вона поділяється на горщики, миски і ринки типу чашок, які, найімовірніше, є різновидом мисок.

Серед горщиків різних розмірів (діаметр вінець — від 32 до 14 см) виділяється група чітко профільованих посудин з S-подібним профілем, воронкоподібною шийкою і відігнутими назовні вінцями. Тулуб, як правило, дуже опуклий в середній частині, плавно звужується до невеликого денця. Прикладом може бути фрагментований горщик (НФ-51, 1010), який за графічною реконструкцією має висоту (без днища) 20,5 см, діаметр вінець — 17 см, діаметр середньої частини тулуба — 24 см. Вінця прикрашено по краю пальцевими вдавленнями (рис. 1).

Друга група горщиків, що переважає серед кухонного посуду, має слабо виражений профіль з прямими або злегка дугоподібними вінцями; тулуб таких посудин, звичайно, видовжених пропорцій, розширення його в середній частині незначне. Найбільшим екземпляром, судячи з графічної реконструкції, можна вважати горщик діаметром вінець 32 см (НФ-51, 769). На жаль, є тільки верхня його частина. Аналогічна посудина (НФ-51, 754) менших розмірів збереглася на висоту 15 см, діаметр вінець — 14 см, діаметр середньої частини — 17,5 см. Край вінець обох горщиків прикрашено пальцевими вдавленнями (рис. 2). Вінця сла-

¹⁰ Яковенко Е. В. Скіфи Східного Криму в V—III ст. до н. е. К., 1973, с. 135 та ін.

¹¹ Скуднова В. М. Вказ. праця, с. 313.

бопрофільованих горщиків мають два різновиди — з пропорціональною товщиною перерізу і з сильно потовщеною верхньою частиною.

Спільною ознакою для обох груп горщиків є заглиблена орнаментация по краю вінець — пальцова, нігтьова та косими насічками. При цьому трапляються і неорнаментовані посудини.

Серед мисок також виділяються дві групи — посудини, які мають злегка біконічний тулуб і загнутий всередину край, та екземпляри з рівними стінками, що утворюють в профілі конус із зрізаною верхиною. Серед останніх є кілька варіантів заокругленого профілю.

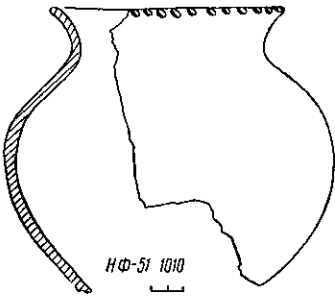

Рис. 1. Реконструкція горщика першої групи.

Графічно реконструюється частина біконічної миски, збереженої на висоті 7,5 см при діаметрі вінець 24 см (НФ-47, 920). Інша, подібна до неї, збереглась на висоту 9 см при діаметрі вінець 22 см та ширині середньої частини 23 см (НФ-48, 353, рис. 3). Є графічна реконструкція однієї миски-чаші з рівними краями, висота — 11 см, діаметр вінець — 18 см, днища — 10,5 см; слід відзначити чітке профілювання дна та його масивність — воно завтовшки 2 см при товщині стінок до 0,5 см (НФ-48, 349; рис. 4, 2).

Усі миски виготовлено з добре відмученої глини і покрито світло-сірим або світло-коричневим лощінням, інколи дуже ретельним. Якість лощіння в поєднанні зі складом тіста виключає належність цих посу-

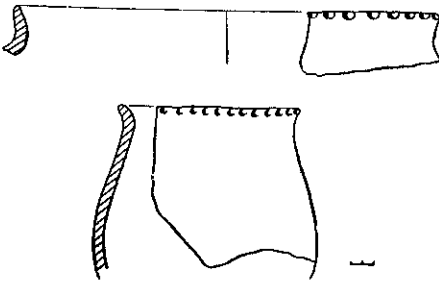

Рис. 2. Реконструкція верхньої частини горщиків другої групи.

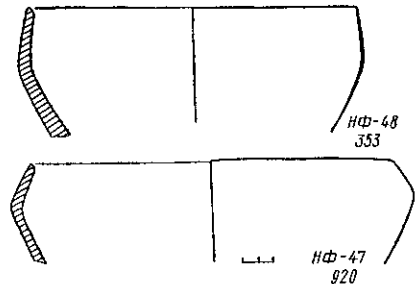

Рис. 3. Реконструкція мисок.

дин до зрубно́ї культури, незважаючи на збіг форм. Подібні форми відомі серед скіфської кераміки Посулля¹².

Різновидом мисок є чашки або ринки, що повторюють в мініятурі ті ж контури профілів — округлі або зрізані конічні. Реконструкція однієї такої посудини має висоту 5 см, діаметр вінець — 9,5 см, дна — 4,3 см (НФ-51, 765; рис. 4, 1).

Кухонний німфейський посуд знаходить прямі аналогії в архаїчних шарах боспорських міст¹³ і серед матеріалів Єлизаветівського городища, що давно стали еталоном при визначенні скіфської належності кераміки степової зони. Але особливо цікаво те, що вона генетично споріднена з керамічними формами наступного періоду, відомими за матеріалами скіфських поселень поблизу сіл Леніне, Іллічове, Астаніне¹⁴.

¹² Ильинская В. А. Скифы днепровского лесостепного левобережья. К., 1968, табл. LXI, 17—20, 22, 23, табл. LXIII, 12—14; 16—18.

¹³ Кастанаян Е. Г. Лепная керамика боспорских городов. Автореф. канд. дис. Л., 1967.

¹⁴ Яковенко Е. В. Скифы Східного Криму..., с. 110—111.

Столовий посуд являє собою лощену кераміку з прокресленим геометричним орнаментом, інкрустованим білою пастою. За фрагментами можна встановити основні форми — чаші, кубки, корчаги. Серед останніх надалі, мабуть, вдасться виділити глеки.

Фрагментованість матеріалу не дає можливості визначити зараз кількісне співвідношення чаш і кубків. Однак помітно переважання кубків з прямою невисокою шийкою і злегка відігнутими назовні вінцями (рис. 5). Орнаментальні зони розташовуються, як правило, по плічках, поширюючись інколи і на середню частину тулуба. Основні кольори лощіння — чорний і коричневий з відтінками. Корчаги також дуже фрагментовані. Два великих уламки, описані В. М. Скудновою¹⁵, дають певне уявлення про форму корчаг. Це великі горшкоподібні посудини з широкою шийкою і сильно відігнутими назовні вінцями; коротка шийка плавно переходить у тулуб, дуже роздутий в середній частині. По плічках або на високих боках іноді є наліпи різної форми: поодинокі і подвійні овали, соскоподібні і грановані.

Найбільший інтерес становить система орнаментативної лощених посудин. Вона виконана прокресленими по сирій глині заглибленими лініями, рідше має вигляд крапок і штрихів; здебільшого врізний орнамент заповнений білою пастою.

В системі орнаментативної простежуються чотири основних мотиви та їх похідні. Мотив I — опущені від горизонталі вертикальні лінії зібрані

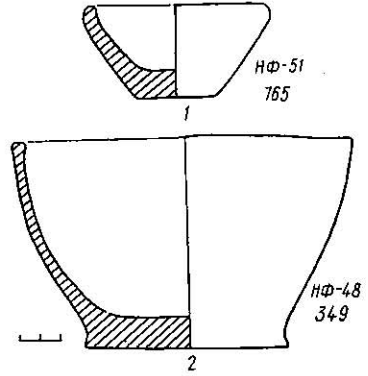

Рис. 4. Реконструкція посудин: 1 — чашка; 2 — чаша-миска.

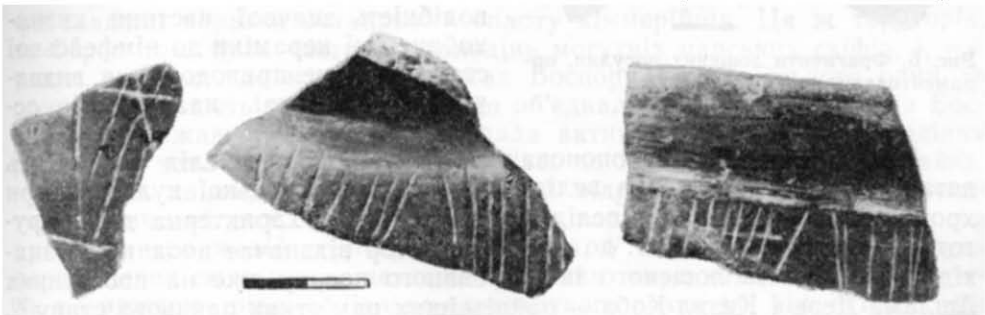

Рис. 5. Фрагменти лощених келихів з «інкрустацією».

но в трикутні пучки (рис. 6). Його похідні: Ia — пучки опущено від горизонтальної стрічки, прикрашеної наколами; Ib — теж саме, але наколи нанесено без стрічки; Iv — від вершин пучків донизу прокреслено лінії, що утворюють вертикальні кути. Подібні композиції найчастіше трапляються на корчагах, кубках і чашах (рис. 7, I, Iv).

В основу мотиву II покладено перший мотив, до якого над горизонталлю додано вписані трикутники. Цей метод відомий лише на кубках (рис. 7, II; 8). Мотив III — комбінація штрихованих зон, переважно трикутників; виділяється штриховка «паркетна», коса і вертикальна. Похідні: IIIa — поєднання вертикально заштрихованого кута з пучком ліній; IIIб — те саме, але штриховка «паркетна»; IIIв — досить складна комбінація косих ліній над горизонтальною стрічкою з

¹⁵ Скуднова В. М. Вказ. праця, с. 314, рис. 5; с. 317, табл. I, 5.

невеликими заштрихованими трикутниками під нею: IIIг — візерунок з пучків і косих ліній між двома горизонталями; IIIд — складна комбінація заштрихованих напівовалів, горизонтальних і вертикальних ліній. Цей мотив найчастіше спостерігається в поєднанні з наліпами на великих посудинах типу корчаг (рис. 7, III—IIIд).

Саме лошена кераміка з врізною орнаментациєю, що походить з Німфея та інших міст Боспору, викликає найбільший інтерес дослідників. При значних розходженнях у визначенні її належності¹⁶ об'єднує всі точки зору, один, очевидно, помилковий підхід — лошену орнаментовану кераміку здебільшого розглядають у відриві від решти керамічного комплексу, для чого немає ніяких підстав. Зокрема, в Німфеї цей посуд знайдено в закритих комплексах разом з простим кухонним, про що зазначала і В. М. Скуднова¹⁷.

Рис. 6. Фрагменти лошених посудин, орнаментованих «пучками» ліній.

Поєднання лошеного посуду з простим не є чимсь винятковим, воно широко відоме в лісостеповому Подністров'ї з часів пізньої бронзи, на Нижньому Дону і Північному Кавказі¹⁸. У найближчому оточенні Німфея та інших міст Боспору аналогічний керамічний комплекс відомий у таврів гірського і передгірського Криму. Зауважена ще В. М. Скудновою і М. М. Худяком подібність значної частини кизилкобинської кераміки до німфейської стала пізніше приводом для визначення таврської належності останньої.

На цій гіпотезі, запропонованій О. М. Лесковим, слід зупинитись детальніше. О. М. Лесков виділяє в розвитку таврської культури три хронологічні періоди¹⁹. Досліджувана кераміка характерна для другого періоду — VI—V ст. до н. е., хоч автор відзначає поодинокі знахідки фрагментів лошеного інкрустованого посуду вже на поселеннях Ашлама-Дере і Кизил-Коба — найпізніших пам'ятках раннього етапу²⁰. Таким чином, дана кераміка з'являється у таврів не раніше рубежу VII—VI ст. до н. е. і особливо поширюється у VI—V ст. до н. е.

Привертає увагу майже повний хронологічний збіг появи лошеної інкрустованої кераміки у таврів і синхронних комплексах Німфея, Мірмекія, Тірітаки та інших боспорських центрів. Є достатні підстави для того, щоб пов'язати ці два характерні явища і пояснити їх єдністю походження.

¹⁶ *Кругликова И. Т.* О местной керамике Пантикапея и ее значении для изучения состава населения этого города.— МИА, 1952, № 33, *Кастанял Е. Г.* Лепная керамика Мирмекія и Тиритаки.— МИА, 1952, № 25; *Лесков А. М.* Об остатках таврской культуры..., с. 261—262.

¹⁷ *Скуднова В. М.* Вказ. праця, с. 308 та наст.

¹⁸ *Тереножкін О. І.* Черніоліська культура.— В кн.: Археологія Української РСР, т. II, К., 1971, с. 20; *Шарафутдінова А. С.* Заключительный этап позднего бронзового века на Нижнем Дону.— СА, 1973, № 2, с. 19; *Крупнов Е. И.* Древняя история Северного Кавказа. М., 1960, с. 130—132.

¹⁹ *Лесков А. М.* Горный Крым..., с. 96, рис. 34.

²⁰ Там же, с. 93.

Саме такої думки дотримувався О. М. Лесков, зараховуючи частину ліпної кераміки Німфея до посуду таврської культури. Свій висновок він аргументував інфільтрацією частини таврського населення у VI—V ст. до н. е. на територію Східного Криму. На Керченському півострові в даний період склалась несприятлива для переміщення таврів історична ситуація. Саме на початку VI ст. до н. е. у Північному Причорномор'ї з'явилися дві могутні сили — скіфи і греки-колоністи. Порівняно, за повідомленням античних авторів, складались їх взаєми-

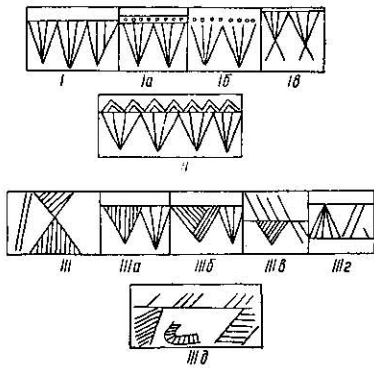

Рис. 7. Схеми типів різьбленої орнаментациї на лощеній кераміці Німфея.

Рис. 8. Частина лощеного келиха з «інкрустованим» орнаментом.

ни, однак Керченський (Скелястий) півострів згадується неодноразово як місце важливих історичних подій. Тут, за легендарною версією, скіфи завдали поразки останньому оплоту кіммерійців. Ця ж територія, за Геродотом, була частиною володінь могутніх царських скіфів, і, нарешті, у VI ст. до н. е. на берегах Боспору Кіммерійського один за одним виростають грецькі міста, що об'єдналися у V ст. до н. е. в Боспорську державу, яка зразу ж почала активну боротьбу за володіння родючими землями Східного Криму аж до Акмонайського перешийка.

Таким чином, порівняно невеликий відрізок часу — понад століття — насичений важливими історичними подіями, що відбувалися на природно обмеженій території півострова. У зв'язку з цим яке-небудь переміщення сюди навіть незначної частини таврських племен, що стояли на нижчому рівні соціально-економічного розвитку, ніж скіфи і тим більше греки, здається сумнівним. На нашу думку, більш імовірно пов'язувати появу лощеної інкрустованої кераміки у таврів з впливом скіфського населення Керченського півострова, відомого за матеріалами Німфея та інших місцезнаходжень. Про це може свідчити наявність на ряді таврських поселень VI—V ст. до н. е. кухонної скіфської кераміки²¹.

На основі єдності керамічного комплексу Німфея, кухонний скіфський посуд на таврських поселеннях слід розглядати в тісному зв'язку з поширенням лощеної кераміки з геометричним орнаментом. Це підтверджується матеріалами могильних комплексів ранньоскіфського часу, значна частина яких зібрана в монографії О. М. Лескова²², а інші виявлено останнім часом Керченською експедицією Інституту археології АН УРСР і Керченським музеєм²³. Детальному аналізу цих цікавих

²¹ Дашевская О. Д. Симферопольское раннетаврское поселение.— СА, 1958, № 3, с. 197; Шульц П. Н. Исследование Неаполя Скифского.— ИАДК. К., 1957, с. 66—67.

²² Лесков А. М. Горный Крым..., с. 174—178.

²³ Отчет о работах Керченской экспедиции 1960—1967 гг.; Отчет о работах Керченского историко-краеведческого музея за 1965—1970 гг.— НА ІА АН УРСР.

матеріалів буде присвячено спеціальну статтю, тут слід лише зазначити, що у складі поховального інвентаря згаданих комплексів є і прості, й лощені з інкрустацією посудини, які знаходять майже повні аналогії серед німфейських знахідок.

Отже, детальний аналіз ліпної кераміки архаїчного Німфея підтверджує висновки В. М. Скуднової і М. М. Худяка і дає підстави вважати її єдиним комплексом, пов'язаним з місцевим скіфським населенням Східного Криму. Збіг окремих керамічних форм, їх декор і техніка орнаменталізації з ліпними посудинами пам'яток Північного Кавказу і Гірського Криму вказує на те, що скіфи Керченського півострова і були тим середовищем, завдяки якому виникла близькість матеріальної культури між населенням настільки віддалених територій.

Характеризуючи місцевий комплекс архаїчного шару Німфея, не можна не згадати німфейські художні бронзи, знайдені і на поселенні, і в похованнях скіфської знаті. У першій публікації В. М. Скуднової вони розглядалися разом з керамічними матеріалами²⁴. Але такий підхід до даної групи знахідок порушує хронологічні рамки досліджуваного періоду. Ліпна кераміка Німфея пов'язана із скіфською архаїкою, нижнім рубежем якої є поховання воїна середини VII ст. до н. е. на Темір-Горі, а верхнім — комплекс Золотого кургану поблизу Сімферополя початку V ст. до н. е. Для цього часу характерні специфічні риси і в поховальному обряді, і в матеріальній культурі, а також в декоративно-прикладному мистецтві.

Німфейські бронзові бляхи в «звіриному» стилі — голова вепра і нога хижака, належать до кола пам'яток наступного, середньоскіфського періоду середини V—IV ст. до н. е. Це час великих соціально-економічних змін у житті скіфського суспільства, які на півострові виявились передусім у переході скіфів до осілості. З середини V ст. до н. е. скіфське населення цієї території було залучене всім ходом історичних подій у сферу активної взаємодії з Боспором, що позначилось на всіх сторонах господарства, побуту та ідеології. Саме тоді у матеріальній культурі скіфів з'являються численні художні бронзи, які були здебільшого продукцією боспорських майстерень. Ці предмети «звіринового стилю» не пов'язані з попередньою епохою, вони, найімовірніше є результатом синкретичного мистецтва, яке виникло у Північному Причорномор'ї вже наприкінці VI ст. до н. е.²⁵

Все це дає змогу виділити окремо скіфські матеріали архаїчного Німфея, що засвідчують ранній етап взаємозв'язків греків-колоністів з місцевими племенами. Що ж до художніх бронз, знайдених тут же, то їх, на нашу думку, слід розглядати тільки в поєднанні з матеріалами поховань еллінізованої скіфської знаті — характерних пам'яток наступного періоду в розвитку відносин між боспорськими скіфами і античним світом.

Э. В. ЯКОВЕНКО

Лепная керамика VI—V вв. до н. э. из Нимфея

Резюме

В статье рассматривается давно известный керамический комплекс из архаического слоя боспорского города Нимфея. В отличие от других исследователей автор считает этот комплекс единым по этнокультурной принадлежности и хронологии. Читателю предлагается типология и классификация двух составных частей комплекса — кухонной и столовой посуды. Последняя рассмотрена детально, причем по разнообраз-

²⁴ Скуднова В. М. Вказ. праця, с. 316, рис. 6.

²⁵ Яковенко Э. В. Предметы звериного стиля в раннескифских памятниках Крыма. — Тезисы конференции по вопросам скифо-сарматской археологии. М., 1972.

ним мотивам «инкрустированной» орнаментации удается проследить пути распространения этого типа керамики от Северного Кавказа до горного Крыма. В результате подробного анализа автор делает вывод о скифской принадлежности нимфейской лепной керамики VI—V вв. до н. э. и приводит многочисленные аналогии из синхронных и более поздних памятников Восточного Крыма.

О. М. ПРИХОДНЮК
М. М. КАЗАНСКИЙ

Керамічні комплекси поселення Луг I на Тясміні

В результаті робіт Кременчуцької новобудовної експедиції в 1956—1959 рр. поблизу с. Пеньківки на р. Тясміні в науковий обіг було введено новий матеріал другої половини I тисячоліття н. е.¹ За рисами матеріальної культури нововідкриті поселення дуже близькі до ранньосередньовічних слов'янських старожитностей. Лише наявність у найбільш ранніх об'єктах ліпних біконічних горщиків виділяла ці пам'ятки серед синхронних старожитностей Східної і Центральної Європи.

Тясминські поселення Молочарня, Луг I, Луг II і Макарів острів стали еталонними для цілої групи ранньосередньовічних пам'яток, поширених в українському лісостепу. Дослідник цих поселень Д. Т. Березовець на основі керамічних комплексів усі чотири пам'ятки розглядав як ланки одного еволюційного розвитку пеньківської групи старожитностей².

Для ранніх тясминських пам'яток характерна ліпна неорнаментована кераміка. В першу чергу, це горщики біконічних форм, іноді прикрашені наліпним валиком під вінцями. На пізніших поселеннях переважала кераміка, близька, передусім, до посуду культури Луки-Райковецької. Це округлободі ліпні й сформовані на ручному крузі горщики з лінійно-хвилястим орнаментом, які, на думку Д. Т. Березовця, нагадують вироби «празького» і «дунайського» типів³. На підставі співвідношення окремих форм ліпної і гончарної кераміки Д. Т. Березовець зробив спробу встановити хронологію поселень поблизу с. Пеньківки, що, як він вважає, належать до єдиної слов'янської культури VII—IX ст. н. е.⁴ Найбільш рання пам'ятка в урочищі Молочарня датована ним VII ст., а найбільш пізня, в урочищі Макарів острів, — VIII—IX ст. Поселення в урочищі Луг I і II дослідник інтерпретує як «перехідні» і датує відповідно кінцем VII — першою половиною VIII ст. та VIII ст. н. е.⁵

Підставою для такого датування є відмінності в керамічному матеріалі на цих поселеннях. За спостереженнями Д. Т. Березовця, в Молочарні, де виявлено виключно ліпний посуд, біконічних горщиків було найбільше, в урочищі Луг I — менше, в Лузі II — лише окремі посу-

¹ Березовець Д. Т. Поселення уличей на р. Тясмине.— МИА, 1963, № 108, с. 145—208; Линка Н. В., Шовкопляс А. М. Раннеславянское поселение на р. Тясмине.— МИА, 1963, № 108, с. 234—242.

² В останній час з'явилися й інші погляди на пам'ятки пеньківського типу. Одні дослідники вважають їх групою лісостепових старожитностей третьої чверті I тисячоліття н. е., для яких характерні передусім біконічні ліпні горщики, що відрізняє їх від синхронних пам'яток корчакського і колочинського типів (Русанова И. П. О керамике раннесредневековых памятников Верхнего и Среднего Поднепровья.— В кн.: Славяне и Русь. М., 1968, с. 143—150; Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья.— МИА, 1970, № 163, с. 65—73). Окремі автори «пеньківськими» називають пам'ятки лісостепового пограниччя пізнішого часу, які мають риси, властиві культурі Луки-Райковецької (Рутковская Л. М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовки на р. Тясмине.— В кн.: Раннесредневековые восточные древности. М., 1974, с. 186).

³ Березовець Д. Т. Вказ. праця, с. 186.

⁴ Там же, с. 145—146, 201—202.

⁵ Там же, с. 192.